

تأکید بر ارزیابی و اعتبارسنجی کیفیت در نظام آموزش عالی ایران در راستای اسناد بالادستی (اقدامات، چالش‌ها و راهبردها)

رضا محمدی^۱، فاخته اسحاقی^{۲*}

^۱. عضو هیئت علمی و رئیس مرکز تحقیقات، ارزشیابی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت آموزش عالی سازمان سنجش آموزش کشور
^۲. کارشناس ارشد ارزشیابی مرکز تحقیقات، ارزشیابی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت آموزش عالی سازمان سنجش آموزش کشور

تاریخ پذیرش: ۹۷/۱۲/۵

تاریخ دریافت: ۹۷/۸/۱۵

چکیده

امروزه ارزیابی و اعتبارسنجی کیفیت از ضرورت‌های نظام‌های آموزش عالی در سراسر جهان است و کشورهای مختلف در پی آن هستند که با به‌کارگیری روش‌های ارزیابی، به‌طور مستمر به بهبود کیفیت نظام آموزش عالی خود بپردازند. در این راستا در ایران نیز پس از توسعه کمی آموزش عالی در جهت پاسخ به تقاضای اجتماعی، چالش کیفیت آن مطرح شده و به دنبال آن در اسناد بالادستی مورد توجه قرار گرفته و طی یک دهه گذشته اقداماتی در جهت ارزیابی کیفیت انجام شده است. اهمیت این موضوع تا حدی است که در سیاست‌های ابلاغی مقام معظم رهبری در حوزه علم و فناوری نیز به صراحت به تقویت نظام‌های ارزیابی و اعتبارسنجی اشاره شده است. بر این اساس این مقاله قصد دارد تا با گذشت بیش از یک دهه از تجربه نظام ارزیابی و اعتبارسنجی کیفیت در آموزش عالی کشور به بررسی و تحلیل اقدامات انجام شده در این حوزه پرداخته و ضمن شناسایی چالش‌ها، راهکارهایی را در جهت ساماندهی و تقویت آن ارائه کند.

کلیدواژه‌ها: ارزیابی کیفیت، اعتبارسنجی، نظام آموزش عالی.

مقدمه

نظام آموزش عالی هر کشور یکی از عوامل مؤثر در توسعه پایدار به شمار می‌رود؛ چرا که تأمین و تربیت نیروی انسانی متخصص و کارآموده به عنوان اساس توسعه همه جانبه کشورها توسط دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی انجام می‌گیرد. از طرف دیگر آموزش عالی در طول دو دهه گذشته با چالش‌ها و مسائل عدیده‌ای مواجه بوده است. جهانی‌شدن، توسعه فناوری اطلاعات و ارتباطات، رشد فزاینده تقاضای اجتماعی برای آموزش عالی و به تبع آن افزایش فزاینده دانشجویان و رقابت با سایر بخش‌های اقتصادی و اجتماعی جهت کسب منابع، کاهش منابع مالی دولتی و فشار مستمر از سوی جامعه، کارفرمایان، دانشجویان و سایر نهادهای ذینفع جهت مسئولیت‌پذیری، شفافیت امور، پاسخ‌گویی و اطمینان‌دهی در خصوص کیفیت علمی از جمله این چالش‌ها محسوب شده و نظام‌های دانشگاهی را ملزم به طراحی و استقرار ساختارها و رویه‌هایی برای ارزیابی و اعتبارسنجی کیفیت نموده است. در این شرایط چنانچه دانشگاه‌ها بخواهند به‌طور مطلوب به ایفای مأموریت‌های خود بپردازند، لازم است اطمینان ذینفعان خود (جامعه، دولت، هیأت علمی، دانشجویان و ...) را نسبت به این موضوع که کوشش‌های دانشگاهی از کیفیت لازم برخوردار است، جلب کنند و از سازوکارهای لازم برای بهبود کیفیت استفاده کنند. از آنجا که ارزیابی از جمله ساز و کارهای بهبود کیفیت است، دانشگاه‌ها باید خود را مورد ارزیابی قرار داده و شرایط ارتقاء مستمر کیفیت خود را فراهم آورند [۱].

ارزیابی به‌عنوان یکی از کارکردهای مدیریت کیفیت نقش به‌سزایی در شناخت وضع موجود و تصمیم‌گیری در راستای برنامه‌ریزی و بهبود کیفیت فعالیت‌های دانشگاهی ایفا می‌کند. مؤسسات آموزش عالی ارزشیابی می‌شوند تا بتوانند بهتر مدیریت شوند، به اهداف خود دست یابند، رسالت‌هایشان را تحقق بخشند و به این سؤال پاسخ دهند که چگونه می‌توان در آموزش عالی بهترین کیفیت را داشت [۲]. بنابراین در قرن بیستم نظام‌های مختلف ارزیابی و تضمین کیفیت در آموزش عالی کشورهای مختلف جهان تشکیل و توسعه یافت. در ایران نیز این مهم از سال ۱۳۷۹ و در راستای برنامه سوم توسعه کشور مورد تأکید قرار گرفت و به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (عتف) محول شد که با توجه به پژوهش‌های علمی صورت گرفته و حوزه تخصصی سازمان سنجش آموزش کشور در امر سنجش علمی و ارزشیابی آموزشی، مسئولیت اجرای برنامه مذکور به این سازمان واگذار شد. بر این اساس پس از مطالعه پیشینه و تجارب بین‌المللی در این حوزه، الگوی اعتبارسنجی با تأکید بر فرایند ارزیابی درونی و بیرونی مورد توجه قرار گرفت و در نظام دانشگاهی ایران به اجرا گذاشته شده است. در این راستا این مقاله باهدف معرفی الگوی مذکور و اقدامات حاصل از یک دهه تجربه آن در دانشگاه‌های ایران و شناسایی چالش‌ها و ارائه راهبردهای مناسب در جهت تقویت نظام‌های ارزیابی و اعتبارسنجی تدوین شده است.

عنوان سند	مفاد مربوطه
سیاست‌های کلی (علم و فناوری) ابلاغی مقام معظم رهبری	ساماندهی و تقویت نظام‌های نظارت، ارزیابی، اعتبارسنجی و رتبه‌بندی در حوزه‌های علم و فناوری
نقشه جامع علمی کشور	راهبرد کلان ۶: راهبرد ملی ۲: انسجام‌بخشی و تقویت یکپارچگی در سیاست‌گذاری و نظارت و اعتبارسنجی در نظام آموزش عالی کشور راهبرد کلان ۶: اقدام ملی ۹: ایجاد نهاد ملی مدیریت ارزشیابی و اعتبارسنجی و تضمین کیفیت در نظام آموزش عالی تحت نظر شورای عالی انقلاب فرهنگی

<p>ماده ۳. (۱۵۲). راهکارهای اجرایی (ب): کارآمد کردن نظام ارزیابی و اعتبارسنجی علمی در وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی از طریق اصلاح در وظایف، اختیارات و تشکیلات ستادی با تصویب شورای عالی اداری</p>	<p>برنامه سوم توسعه</p>
<p>ماده ۴۹/بند ج: ارزیابی مستمر دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی دولتی و خصوصی توسط وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی با همکاری انجمن‌های علمی و مداخله بر اساس آن در سرمایه‌گذاری در علوم منتخب و تکیه بر ایجاد قطب‌های علمی، بر اساس مزیت‌های نسبی و نیازهای آتی کشور</p>	<p>برنامه چهارم توسعه</p>
<p>ماده ۱۵/ بند و: استقرار نظام جامع نظارت و ارزیابی و رتبه‌بندی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی بر اساس شاخص‌های مورد تأیید وزارتخانه مذکور منوط به عدم مغایرت با مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی باهدف ارتقاء کیفیت آموزشی و پژوهشی</p>	<p>برنامه پنجم</p>

شکل ۱) اسناد بالادستی در حوزه ارزیابی و اعتبارسنجی کیفیت نظام آموزش عالی

ادبیات تحقیق

ارزیابی و اعتبارسنجی کیفیت در نظام آموزش عالی

کیفیت در آموزش عالی یک مفهوم چندبُعدی، چند سطحی و پویا است که به موقعیت‌های زمینه‌ای، مأموریت و اهداف مؤسسه و نیز به استانداردهای خاص درون یک سیستم (مؤسسه، برنامه یا رشته آموزشی مشخص) مرتبط است؛ بنابراین کیفیت می‌تواند در ارتباط با (۱) شناخت منافع گوناگون مشتریان یا ذینفعان مختلف در آموزش عالی (به‌عنوان مثال دانشجویان، دانشگاه‌ها، بازار کار، جامعه، دولت)؛

(۲) مراجع آن: درون‌داده‌ها، فرایندها، برون‌داده‌ها، مأموریت‌ها، اهداف و غیره؛

(۳) خصوصیات و ویژگی‌های ارزیابی ارزش جهان علمی؛

(۴) دوره تاریخی در توسعه آموزش عالی، معانی مختلف و گاه متضادی داشته باشد. بر این اساس طیف گسترده‌ای از تعاریف کیفیت به شرح زیر در آموزش مورد استفاده قرار گرفته است [۳].

کیفیت به‌عنوان تعالی^۱: یک دیدگاه آموزشی نخبه‌گرا و سنتی که طبق آن صرفاً بهترین استانداردهای تعالی به‌عنوان آشکارکننده کیفیت آموزشی واقعی شناخته می‌شوند.

کیفیت به‌عنوان تناسب برای هدف^۲: مفهومی که بر نیاز برآورده نمودن استانداردهای عمومی پذیرفته شده تأکید دارد، مانند استانداردهایی که به‌وسیله یک نهاد اعتبارسنجی یا تضمین کیفیت با تمرکز بر اثربخشی فرایندهای کاری در مؤسسه یا برنامه در جهت تحقق اهداف و مأموریت آن، تعریف شده است. گاهی اوقات کیفیت در این معنی به‌عنوان: (۱) رویکرد ارزش برای پول^۳ به دلیل ضمنی تمرکز بر اینکه چگونه درون‌داده‌ها به‌طور اثربخش و کارآمد توسط فرایندها استفاده می‌شوند یا؛

(۲) رویکرد ارزش‌افزوده^۴ هنگامی که نتایج در مورد تغییرات حاصله از طریق فرایندهای آموزشی متنوع، ارزیابی می‌شوند (به‌عنوان مثال فرایندهای یاددهی و یادگیری) مورد توجه قرار گرفته است. در نوع متفاوت مورد آخر، کیفیت به‌عنوان رویکرد تغییر است که به‌شدت فراگیر محور است و به کیفیت به‌عنوان فرایند تغییر و افزودن ارزش به دانشجویان از طریق تجارب یادگیری آن‌ها توجه دارد.

1. Quality as excellence

2. Quality as fitness for purpose

3. value for money approach

4. value-added approach

و جامعه مسئله بااهمیتی است و از این رو همیشه در آموزش عالی مورد توجه بوده است. در طی دو دهه گذشته، اکثر نظام‌های آموزش عالی جهان کوشش‌هایی برای انجام ارزیابی و بهبود کیفیت آموزش، پژوهش و عرضه خدمات تخصصی به عمل آورده‌اند. بررسی روش‌شناسی نهادهای ارزیابی بیانگر آن است که اعتبارسنجی یکی از الگوهای رایج مورد استفاده برای ارزیابی کیفیت در نظام‌های دانشگاهی است که از قدمت بسیاری برخوردار است.

اعتبارسنجی روشی در تضمین کیفیت است که از طریق ارزیابی درونی و بیرونی، قضاوت صریحی درباره درجه و میزان تحقق استانداردها یا الزامات از پیش تعیین شده درباره یک مؤسسه یا برنامه به عمل می‌آورد. معمولاً اعتبارسنجی در مقایسه با استانداردهای حداقل (که آستانه نامیده می‌شود) انجام می‌پذیرد و اطمینان لازم درباره کیفیت برنامه یا مؤسسه را نمایان می‌کند. برخی از نظام‌های تضمین کیفیت استانداردهای کیفیت بالا (حداکثری) را به کار می‌برند؛ این امر امکان تمایز بین مؤسسات یا برنامه‌هایی که استانداردهای حداقلی (و بنابراین قابل قبول هستند) را به کار می‌برند و آن‌هایی که استانداردهای تعالی را مبنا قرار می‌دهند، فراهم می‌سازد [۵] و [۶].

اعتبارسنجی در آموزش عالی فرایندی است که درباره سطح کیفیت نظام‌های آموزش عالی به قضاوت می‌پردازد و دارای دو هدف است:

الف) پاسخ‌گو کردن مؤسسه‌های آموزش عالی در چگونگی استفاده از منابع.

ب) قضاوت درباره تطابق فعالیت‌های مؤسسه‌های آموزش عالی با استانداردهای از قبل تعیین شده [۴].

انجمن اعتبارسنجی آموزش عالی^۷، اعتبارسنجی را به عنوان یک فرایند دانشگاهی پایه‌گذاری شده بر روی خودارزیابی یا ارزیابی همگنان و به‌منظور پاسخ‌گویی عمومی و بهبود کیفیت دانشگاهی تعریف کرده است [۷].

کیفیت به‌عنوان تناسب هدف^۱: مفهومی که بر اهداف و مأموریت تعریف‌شده مؤسسه یا برنامه تمرکز دارد. متناسب با هدف چنین ارزیابی می‌کند که آیا برداشت کلی مربوط به کیفیت در یک سازمان مناسب است. در این رویکرد، روش‌های جایگزین توسعه یافته‌ای در دهه ۱۹۹۰ بروز پیدا کرد: (۱) کیفیت به‌عنوان آستانه^۲ که به‌موجب آن هنجارها و معیارهای خاصی تعیین می‌شوند که هر مؤسسه یا برنامه می‌بایست دستیابی به آن را برای کیفیت، مورد توجه قرار دهد؛

(۲) کیفیت به معنای رضایت مشتری^۳: کیفیت در ارتباط کاملاً نزدیکی با افزایش اهمیت نیروهای بازار کار در آموزش عالی قابل درک است که بر اهمیت انتظارات بیرونی مشتریان (دانشجویان، خانواده‌ها، جامعه و ...) تأکید دارد.

کیفیت به‌عنوان ارتقاء یا بهبود^۴: بر جست‌وجوی مستمر بهبود پایدار با تأکید بر مسئولیت‌پذیری مؤسسه آموزش عالی برای به وجود آوردن استفاده بهینه از استقلال و آزادی مؤسسه‌ای خود، تمرکز دارد. دستیابی به کیفیت در این مفهوم، مرکز باورها و عقاید علمی است که دانشگاهیان درباره کیفیت دارند.

با توجه به مطالب ذکر شده، کیفیت نظام آموزشی حالت ویژه‌ای از نظام است که نتیجه یک سلسله اقدامات و عملیات مشخص برای پاسخ‌گویی به نیازهای اجتماعی است. این تعریف با تعریف ارائه شده به‌وسیله شبکه بین‌المللی نهادهای تضمین کیفیت در آموزش عالی^۵ نیز همسو است. در این تعریف کیفیت نظام آموزشی عبارت است از میزان تطابق وضعیت موجود با:

الف) استانداردهای (معیارهای) از قبل تعیین شده؛

ب) رسالت، هدف و انتظارات [۴].

صرف‌نظر از تعاریف مختلف، کیفیت در آموزش عالی برای اعضای جامعه دانشگاهی، برنامه‌ریزان، محققان، کارفرمایان

1. Quality as fitness of purpose

2. Quality as threshold

3. Quality as consumer satisfaction

4. Quality as enhancement or improvement

5. International Network of Quality Assurance Agencies in Higher Education (INQAAHE)

6. Threshold

7. Council for Higher Education Accreditation

- در خصوص اجرای فرایند ارزیابی درونی نیز سه مرحله اصلی و مراحل فرعی به شرح زیر طی می‌شود.

الف) مرحله مقدماتی: شامل: آمادگی جهت انجام ارزیابی/ تشکیل کمیته ارزیابی/ انتخاب معیارهای ارزیابی/ آموزش اعضای کمیته/ تعیین افراد مسئول واحدهای ذی‌ربط جهت اخذ داده‌ها؛

ب) مرحله اصلی: گردآوری و تحلیل داده‌ها و تفسیر نتیجه ارزیابی و تدوین گزارش؛

ج) مرحله نهایی: شامل: تعیین اولویت‌ها جهت بهبود عملکرد متناسب با معیارهای ارزیابی/ برنامه‌ریزی جهت اجرای اولویت‌ها/ پیگیری اجرای برنامه [۱۱].

ارزیابی بیرونی مرحله دوم فرایند اعتبارسنجی است که طی آن «افرادی از خارج نظام آموزشی» (گروه همگنان) با توجه به تخصص و صلاحیتی که دارند، نتایج ارزیابی درونی را بازنگری و اعتبار آن را موردتوجه قرار می‌دهند. سپس گزارشی از ارزیابی خود تدوین می‌کنند و در نهایت پیشنهادهایی را برای بهبود به گروه آموزشی ارائه می‌دهند [۱۲]. ارزشیابی بیرونی به‌عنوان مکمل ارزشیابی درونی بایستی به‌صورت یک چرخه انجام شود، چراکه ارزشیابی درونی و بیرونی همپوشی و کنش متقابل در جهت بهبود و توسعه راهبردهای درون دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی به‌منظور بهبود کیفیت فعالیت‌های آن‌ها و بهبود سطوح خدمات ارائه شده و تضمین اینکه بودجه و منابع دریافتی به مناسب‌ترین صورت مورد استفاده قرار می‌گیرد، دارند [۱۳]. تجربه‌های بین‌المللی در خصوص نحوه انجام ارزیابی بیرونی در نظام دانشگاهی بیانگر آن است که اجرای این نوع ارزیابی در سه مرحله انجام می‌شود: الف) فعالیت‌های قبل از بازدید، ب) فعالیت‌های حین بازدید و ج) فعالیت‌های پس از بازدید [۱۴] و [۱۵].

ارزیابی درونی مرحله آغازین الگوی اعتبارسنجی است و عبارت است از جمع‌آوری اطلاعات مناسب، مرتبط و به‌روز از مدرسان، دانشجویان و دانش‌آموختگان درباره عوامل تشکیل‌دهنده واحد آموزش عالی و به‌منظور قضاوت درباره کیفیت و برنامه‌ریزی در جهت بهبود [۳]. بررسی تطبیقی ۲۰ نهاد تضمین کیفیت آموزش عالی در ۱۶ کشور مختلف جهان نشان می‌دهد که در سطح بین‌المللی ارزیابی درونی نخستین مرجع اطلاعاتی برای تضمین کیفیت آموزش عالی تلقی می‌شود و در مجموع متجاوز از ۹۰٪ این نظام‌ها، ارزیابی درونی را پایه‌ای برای اعتبارسنجی و تضمین کیفیت آموزش عالی دانسته‌اند [۸].

این روش بازخورد سیستماتیک را برای مؤسسه درباره این‌که چه کار می‌کند، فراهم می‌نماید و یک فرایند تشخیص و بازخورد است که منجر به عمل و بهبود مستمر می‌شود. به‌طورکلی ارزیابی درونی نقش اصلی را در توسعه کیفیت آموزش عالی ایفا می‌کند و قلب فرایند اعتبارسنجی است. همچنین ارزیابی می‌کند که تا چه اندازه اهداف برآورده شده‌اند یا استانداردهای کیفیت تحقق یافته‌اند و پیشنهادهایی برای بهبود خط‌مشی‌ها و برنامه‌ها حاصل می‌شود [۹]. بنابراین با توجه به مفهوم شناسی ارزیابی درونی می‌توان اهداف زیر را برای آن مطرح کرد.

- فراهم نمودن فرصتی برای تحلیل انتقادی که پایه‌ای برای توسعه و بهبود خواهد بود؛
- انجام ارزیابی به‌وسیله افرادی در بهترین موقعیت برای قضاوت درباره قوت‌ها و ضعف‌ها؛
- تواناسازی اعضای هیئت همگنان برای بازدید ارزیابی بیرونی [۱۰]؛
- ارائه یک تحلیل جامع و شفاف از عملکرد با مشارکت اعضای هیئت‌علمی به عنوان مبنای مستند جهت برنامه‌ریزی توسعه؛
- تقویت فرهنگ پاسخ‌گویی و عرضه آموزش عالی باکیفیت مطلوب؛
- کمک به خود تنظیمی امور و حمایت از بهبود مستمر و تدارک زمینه یادگیری سازمانی؛

معرفی الگوی ارزیابی و اعتبارسنجی کیفیت در نظام آموزش عالی ایران

پیرو واگذاری مأموریت ارزشیابی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت آموزش عالی به سازمان سنجش در سال ۱۳۷۹، حس پژوهش‌های انجام شده و متناسب با ویژگی‌های نظام آموزش عالی کشور، الگوی اعتبارسنجی آموزش عالی مبتنی بر دو فرایند ارزیابی درونی (خود-ارزیابی) و ارزیابی بیرونی، طراحی و در سطح گروه‌های آموزشی دانشگاه‌ها به اجرا گذاشته شد. این الگو در دو بُعد فرایند و مؤلفه‌های ارزیابی به شرح زیر است.

فرایند ارزیابی درونی: این فرایند در سه مرحله اصلی و ۱۳ زیر مرحله (گام) انجام می‌شود که عبارت‌اند از [۱۶].

الف - برنامه‌ریزی

- آشنا کردن اعضای نظام/برنامه با فلسفه و هدف ارزیابی درونی؛
- تشکیل کمیته راهبری ارزیابی درونی و تقسیم‌کار بین اعضا؛
- تصریح و شفاف‌سازی مأموریت و اهداف نظام/برنامه؛
- تعریف و تدوین عوامل؛
- تعریف و تدوین ملاک‌ها؛
- تعریف و تدوین نشانگرها و معیارهای قضاوت (تحقق هدف)؛
- مشخص کردن داده‌های مورد نیاز جهت سنجش نشانگرها؛
- طراحی و تدوین ابزارهای اندازه‌گیری جهت گردآوری داده‌ها؛
- گردآوری داده‌ها؛

ب - اجرا

- تجزیه و تحلیل داده‌ها؛
- تهیه و تدوین گزارش مقدماتی ارزیابی و توزیع بین کلیه اعضا نظام/برنامه؛
- تهیه و تدوین گزارش نهایی ارزیابی درونی؛

ج - پیگیری

- برنامه‌ریزی برای به‌کارگیری نتایج حاصل از انجام ارزیابی و عملی نمودن پیشنهادهای ارائه شده در سطوح مختلف دانشگاه؛

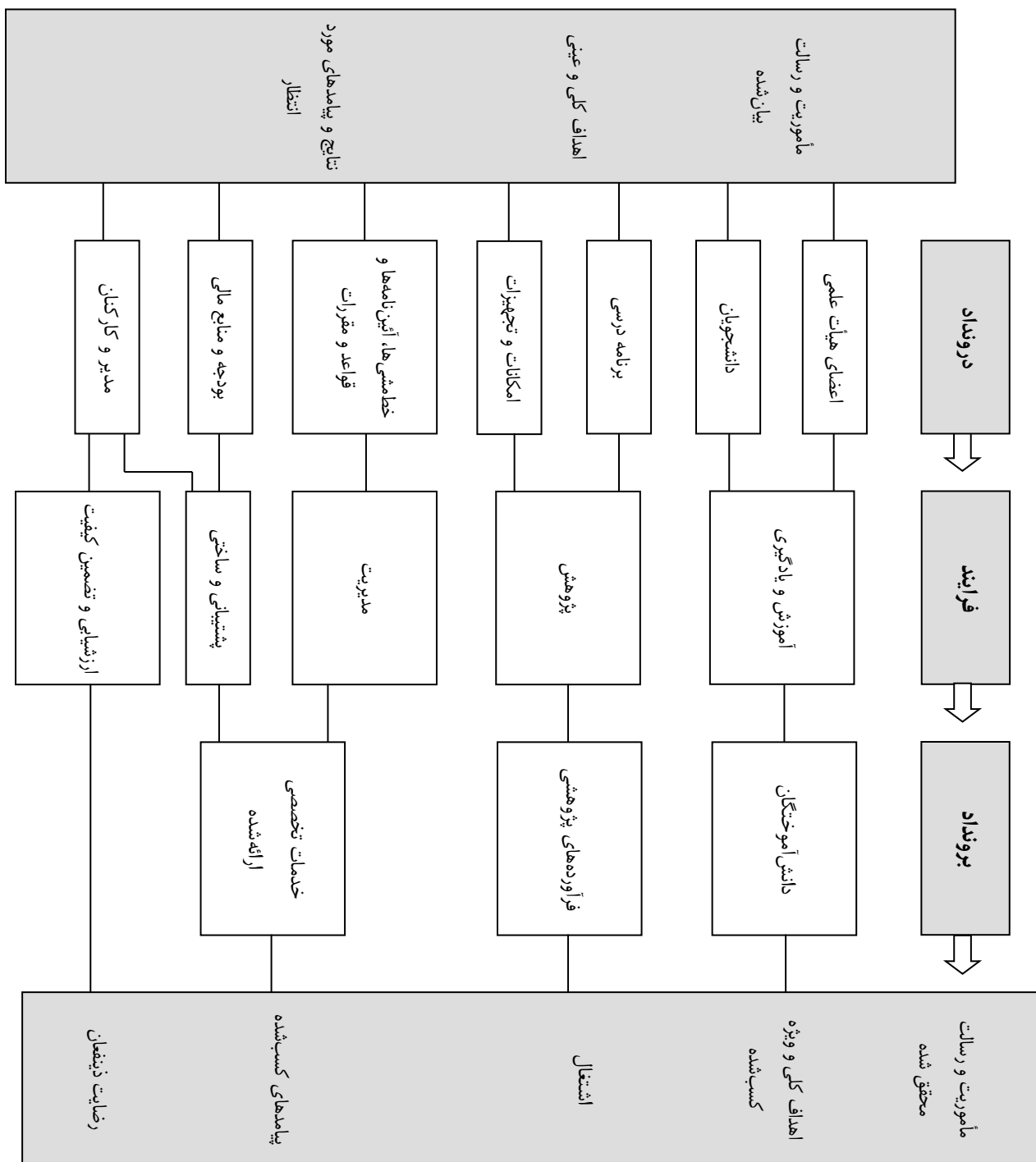
از آشنایی اعضای هیأت علمی با فرایند ارزیابی درونی (که در حال حاضر برای نظام‌های دانشگاهی این امر از طریق برگزاری کارگاه‌های آموزشی انجام می‌شود)، کمیته‌ای در این خصوص با حضور ۳ تا ۵ نفر از اعضای هیأت علمی در گروه تشکیل می‌شود تا بر مبنای اهداف و با استفاده از دیدگاه سیستمی، کلیه مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده گروه آموزشی اعم از درون‌داد، فرایند و برونداد را به‌عنوان عامل ارزیابی مورد توجه قرار دهند و ملاک‌ها و نشانگرهای ارزیابی عوامل منتخب را تعریف نمایند.

پس از تدوین نشانگرها و تصویب معیارهای قضاوت در خصوص آن‌ها، ابزارهای گردآوری داده‌های لازم (فرم مصاحبه، پرسشنامه و چک‌لیست) برای جامعه‌های آماری شامل مدیر گروه، اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و کارفرمایان آنان تدوین و توزیع می‌شود. پس از آن داده‌های گردآوری شده با استفاده از روش‌های آماری مورد تجزیه و تحلیل و تفسیر قرار می‌گیرند و نتیجه ارزیابی در خصوص هر نشانگر تعیین و سطح مطلوبیت آن با توجه به معیارهای قضاوت مشخص می‌شود. در ادامه پیش‌نویس گزارش ارزیابی درونی شامل نتایج ارزیابی، نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها و پیشنهادهای عملی برای توسعه نظام مورد ارزیابی تدوین می‌گردد تا برای بازبینی و اصلاح در اختیار کلیه اعضای هیأت علمی نظام مورد ارزیابی قرار گیرد. در نهایت با جمع‌بندی نظرات اعضای هیأت علمی پیرامون گزارش مقدماتی، گزارش نهایی ارزیابی درونی تدوین می‌شود.

فرایند ارزیابی بیرونی: ارزیابی بیرونی در جهت تأیید و تمییزی نتایج ارزیابی درونی لازم است. چنانچه گروه‌های آموزشی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، ارزیابی درونی خود را به اتمام رسانده و گزارش ارزیابی درونی آن‌ها تأیید شود، می‌توانند داوطلب اجرای ارزیابی بیرونی شوند. این فرایند به شرح زیر اجرا می‌شود [۱۷].

مؤلفه‌های ارزیابی کیفیت: در هر روش ارزیابی جهت قضاوت و تعیین مطلوبیت به معیارهایی نیاز است تا به وسیله آنها بتوان وضعیت موجود را به تفصیل آشکار نمود. بر این اساس در نظام آموزش عالی ایران نیز بر اساس رویکرد سیستمی که تمامی جنبه‌های کیفیت گروه (دروندها، فرایندها و بروندها) را تحت پوشش قرار دهد، مؤلفه‌های زیر برای ارزیابی کیفیت مورد استفاده قرار می‌گیرد.

- تشکیل هیئت همگنان و آشنا ساختن آنان با فرایند ارزیابی بیرونی؛- مطالعه و بررسی گزارش ارزیابی درونی و تحلیل آن توسط هیئت همگنان؛
- تشکیل جلسه قبل از بازدید گروه ارزیابی بیرونی و توافق در مورد انجام ارزیابی بیرونی و تدوین برنامه آن؛
- بازدید هیئت همگنان از گروه آموزشی؛
- تهیه و تدوین پیش‌نویس گزارش ارزیابی بیرونی و ارسال برای گروه آموزشی جهت اعلام نظر؛
- تهیه و تدوین گزارش نهایی ارزیابی بیرونی کیفیت گروه آموزشی.

شکل ۲) مؤلفه‌های ارزیابی کیفیت

مدیریت و برنامه‌ریزی اجرای مستمر ارزیابی درونی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی

فرایند ارزیابی درونی از سال ۱۳۷۹ تاکنون در بالغ بر ۱۰۰۰ گروه آموزشی از بیش از ۶۰ دانشگاه دولتی به اجرا درآمده است که آمار آن به تفکیک در زیر ارائه شده است:

بررسی اقدامات یک دهه تجربه ارزیابی کیفیت در نظام آموزش عالی ایران

همان‌طور که بیان شد، قریب به یک دهه است که سازمان سنجش آموزش کشور به‌عنوان متولی امر ارزشیابی کیفیت در نظام آموزش عالی اقدام می‌نماید. رؤس اقدامات انجام شده در این حوزه به شرح زیر است [۱۸].

جدول (۱) روند اجرای ارزیابی درونی در گروه‌های آموزشی دانشگاه‌ها

گروه‌های مجری	سال	برنامه
۵۵	۷۹	برنامه سوم توسعه
۶۱	۸۰	
۶۸	۸۱	
۷۳	۸۲	
۴۱	۸۳	
۶۲	۸۴	برنامه چهارم توسعه
۹۶	۸۵	
۱۳۷	۸۶	
۷۳	۸۷	
۲۵	۸۸	
۲۳	۸۹	برنامه پنجم توسعه
۱۱۴	۹۰	
۹۴	۹۱	
۲۹	۹۲	
۱۲	۹۳	
۹	۹۴	برنامه ششم توسعه
۲۸	۹۵	
۷	۹۶	
۱۰	۹۷	
۱۰۱۷	جمع	

بین دانشگاه‌ها توزیع می‌شود. در این راستا به‌طور متوسط سالیانه ۵ کارگاه آموزشی برگزار می‌شود. جدول زیر روند برگزاری کارگاه‌ها را در طی سال‌های تا پایان سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۷ را نشان می‌دهد.

فعالیت‌های آموزشی

به‌منظور آشنایی مدیران و اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها با فرایندهای ارزیابی کیفیت، کارگاه‌های آموزشی برگزار و مواد آموزشی (شامل بروشور، گاهنامه و کتابچه‌های عملی و کاربردی راهنما، مجموعه مقالات و ...)، طراحی و در

جدول ۲) تعداد کارگاه‌های برگزار شده در حوزه ارزشیابی کیفیت آموزش عالی

سال	تعداد	سال	تعداد
۱۳۷۹	۱	۱۳۹۲	۴
۱۳۸۰	۶	۱۳۹۳	۳
۱۳۸۱	۱۳	۱۳۹۴	-
۱۳۸۲	۱۸	۱۳۹۵	۸
۱۳۸۳	۱۶	۱۳۹۶	۵
۱۳۸۴	۱۲	۱۳۹۷	۲
۱۳۸۵	۲۴	جمع کل = ۱۵۰	
۱۳۸۶	۱۲		
۱۳۸۷	۹		
۱۳۸۸	۱۰		
۱۳۸۹	-		
۱۳۹۰	۱۰		
۱۳۹۱	۴		

فعالیت‌های پژوهشی

ارزشیابی کیفیت نظام آموزش عالی یک حوزه تخصصی محسوب می‌شود و از این رو فعالیت‌های پژوهشی با هدف تولید دانش، بومی‌سازی و انتشار نتایج و دستاوردهای پژوهشی و ارائه یافته‌های علمی در حوزه ارزشیابی، ضروری است. برونداد این دسته از فعالیت‌ها در قالب ترجمه و تألیف کتب، مقالات علمی و طرح‌های پژوهشی و گزارش‌های علمی چاپ و انتشار یافته است.

در این راستا لازم به ذکر است که تمرکز ده‌ساله در این حوزه معطوف به نهادینه‌سازی ارزشیابی درونی در دانشگاه‌های ایران بوده است و اگرچه ارزشیابی بیرونی در جهت تأیید و ممیزی نتایج ارزشیابی درونی لازم است ولی متأسفانه به دلیل عدم وجود ساختار جامع ارزشیابی و تضمین کیفیت آموزش عالی و حمایت‌ها و پشتیبانی‌های مدیریتی، تخصصی، قانونی و مالی لازم، عملیاتی نشده است.

با گذشت یک دهه از جنبش ارزشیابی و اعتبارسنجی و تضمین کیفیت در آموزش عالی کشور، فعالیت‌ها و اقدام‌های متنوعی در این حوزه صورت گرفته است ولی این اقدامات به تنهایی نمی‌تواند ضمانت اجرایی لازم برای نظام آموزش

عالی کارا و اثربخش را به همراه داشته باشد و به دلایل مختلفی نظیر تغییرات مدیریتی، نبود الزامات قانونی مشخص، عدم وجود ساختار جامع و عدم هم‌افزایی فعالیت‌ها در بخش‌های مختلف وزارت متبوع، عدم تعریف پیامدهای مشخص برای رویه‌های ارزشیابی و در نتیجه عدم اتصال نتایج آن با برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها، رویه‌های علمی ارزشیابی از انسجام و شتاب و قوت لازم برخوردار نبوده و نتوانسته است به جایگاه ارزشمند خود در نظام آموزش عالی کشور دست یابد.

از نظر صاحب‌نظران و پژوهشگران این حوزه نیز به واسطه پژوهش‌ها و اقدامات انجام‌شده، رویکرد علمی به ارزشیابی آموزش عالی از طریق برخی خبره‌های متخصص دانشگاهی به لایه‌هایی از نظام تصمیم‌سازی و نفوذ در اسناد بالادستی دولتی راه‌یافته و بر توسعه فرهنگ ارزشیابی در نظام دانشگاهی با تأکید بر ارتقای کیفیت تأثیر قابل توجهی داشته است ولی بنا به علل و دلایلی یادشده، در سطح اجرا و ایجاد مدیریت کیفیت در نظام دانشگاهی مغفول مانده است [۱۹]. بنابراین می‌توان با توجه به عملکرد یک دهه گذشته، دستاوردها و چالش‌های این حوزه را به شرح زیر بیان کرد.

ضعفها و چالشها	دستاوردها
<ul style="list-style-type: none"> - عدم وجود ساختار مناسب ارزشیابی و تضمین کیفیت در سطح کلان نظام آموزش عالی و نبود ساختار علمی و مناسب ارزشیابی و تضمین کیفیت در سطح دانشگاه - عدم وجود سند چشم‌انداز و برنامه راهبردی در حوزه ارزشیابی کیفیت - عدم وجود الزامات قانونی و سازوکارهای انگیزشی لازم - عدم وجود استانداردهای مشخص درباره کیفیت نظام آموزش عالی - عدم وجود بودجه مشخص سالیانه برای فعالیتهای ارزشیابی کیفیت - عدم توجه به نتایج و یافته‌های فعالیتهای ارزشیابی کیفیت و نبود اتصال بین ارزیابی با سایر کارکردهای مدیریتی نظام آموزش عالی - عدم وجود تعاملات بین‌المللی با نهادهای تضمین کیفیت - کمبود منابع انسانی متخصص و عدم ارائه دوره‌های آموزشی در نظام دانشگاهی برای تربیت نیروی انسانی متخصص در سطح تحصیلات تکمیلی در حوزه تخصصی ارزشیابی آموزشی 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد فرهنگ ارزشیابی و کیفیت مداری - عملیاتی کردن مفهوم کیفیت در قالب معیارهایی جهت سنجش و ارتقاء آن - تغییر نگرش جامعه دانشگاهی (اعضای هیأت علمی) به ارزشیابی از فعالیتی به‌مثابه بازرسی و نظارت به فرایند بهبود مستمر فرد و سازمان - ظرفیت‌سازی برای مشارکت اعضای هیأت علمی جهت بهبود، ارتقاء و تضمین کیفیت در سطح گروه‌های آموزشی - تدوین راهنمای عملیاتی و منطبق بر تجارب جهانی در حوزه ارزیابی درونی و ارزیابی بیرونی - تدوین مجموعه جامع عوامل، ملاک‌ها و نشانگرهای ارزیابی درونی - ایجاد نظام پیشنهاددهای ارزیابی کیفیت در نظام آموزش عالی کشور

- تبادل تجربه و اطلاعات بین دانشگاه‌ها و مجریان برنامه‌های بهبود کیفیت و ایجاد ارتباط با مراکز و شبکه‌های ارزیابی و تضمین کیفیت منطقه‌ای و بین‌المللی؛

- ایجاد شبکه ذینفعان نظام آموزش عالی در فعالیتهای ارزشیابی کیفیت و توجه به مشارکت اعضای هیأت علمی، مدیران، دانشجویان، دانش‌آموختگان و کارفرمایان و مسئولیت سپاری به آن‌ها در امر بهبود کیفیت به‌عنوان یک اصل اساسی در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری فعالیتهای ارزشیابی،

- تشکیل کمیته‌های تخصصی و کمیسیون‌های اعتبارسنجی با مشارکت فرهنگستان‌ها و انجمن‌های علمی؛

- تدوین استانداردها (الزامات) ارزشیابی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت؛

- ایجاد بانک اطلاعات و داده‌ها برای کاربرد در نظام ارزشیابی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت؛

- پذیرش ارزیابی و تضمین کیفیت به‌عنوان بخشی از برنامه راهبردی نظام‌های دانشگاهی و مؤسسات آموزش عالی و تدارک زمینه مرتبط سازی کارکرد ارزشیابی با سایر کارکردهای مدیریت در نظام آموزش عالی؛

- فراهم نمودن زمینه حضور در عرصه جهانی سازمان‌های ارزشیابی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت و برخورداری از تجارب و مشارکت جهانی در این حوزه؛

- ایجاد رشته‌های تخصصی حوزه مربوطه در دانشگاه‌ها برای تربیت نیروی انسانی لازم و جذب آن‌ها در نظام تضمین کیفیت دانشگاه‌ها؛

در این راستا بدون تردید فرصت‌ها و امکانات بالقوه‌ای در داخل نظام آموزش عالی کشور وجود دارد که در صورت مدیریت و برنامه‌ریزی آینده‌نگرانه و اثربخش، می‌توانند در مواجهه با چالش‌ها و غلبه بر مشکلات و محدودیت‌های پیش روی نظام آموزش عالی و ارتقاء و تضمین کیفیت آن مؤثر واقع گردند. بر این اساس راهبردهای زیر در جهت رفع چالش‌های ذکر شده و تقویت نظام ارزیابی و اعتبارسنجی آموزش عالی پیشنهاد می‌گردد.

- ایجاد ساختار جامع ارزشیابی و تضمین کیفیت از سطح کلان تا خرد نظام آموزش عالی؛

- تدوین و تصویب قوانین و آئین‌نامه‌های لازم در مراجع ذیصلاح و ابلاغ به نظام دانشگاهی جهت افزایش ضمانت اجرایی؛

- تدوین برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت ارزشیابی کیفیت در سطوح صف و ستاد به‌منظور؛

- تبیین جایگاه مدیریت کیفیت در نظام آموزش عالی کشور؛

- تصریح اهداف و انتظارات واقع‌بینانه و قابل حصول از فعالیتهای ارزشیابی؛

- مشخص ساختن سطوح اختیارات و تصریح مسئولیت مدیریت، برنامه‌ریزی و راهبری فعالیتهای حوزه ارزشیابی، ممیزی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت؛

- ایجاد سازوکارهای پشتیبانی و انگیزشی جهت اجرای فعالیتهای ارزشیابی در نظام دانشگاهی؛

- تدارک تمهیدات لازم جهت کاربست پیشنهاددهای ارزیابی در نظام آموزش عالی؛

- تعیین بودجه مصوب مجزا برای انجام فعالیت‌های مذکور و کاربست یافته‌های حاصل از آن در بودجه سالیانه دانشگاه.

- حمایت و پشتیبانی از طرح‌های پژوهشی مرتبط با ارزیابی، اعتبارسنجی و تضمین کیفیت در نظام آموزش عالی؛

References ----- منابع

- [1] Bazargan A, Hajazi Y, Eshaqhi F. [The Process of Implementing Internal Evaluation in University Educational Groups (Practical Guide) (Persian)]. Tehran: Doran Publications; 2007.
- [2] Dubois P. [Evaluation and Self – Evaluation of Universities in Europe: University of Paris]. 2001. Available: <http://cordis.europa.eu/documents/Document library/70601451EN6.pdf>.
- [3] Vlasceanu I, Grunberg L, parlea D. [Quality Assurance and Accreditation: A Glossary of Basic Terms and Definitions; Bucharest]. unesco-CEBRS, paper on higher ducation. 2004. <http://www.cepesro/publications/ Defavlt. html>.
- [4] Bazargan A. [Accreditation in Higher Education; Encyclopedia of Higher Education Persian] Tehran: Foundation of the Great Persian Encyclopedia, EL – Khawas, E. (2003); Accreditation in the usa: origins, development and Future prospects, unesco: IIEP.
- [5] Michelle M, Anthony S. External Quality Assurance in Higher Education. 2007. [Translated by: Reza Mohammadi]. Tehran: National Organization of Educational Testing Publications. 2009.
- [6] Council for Higher Education Accreditation . Accreditation and Recognition in the united states. Internet. 2003. <http://www.chea.org> .
- [7] Farasatkah M .Developing a Model for Quality Assessment and Accreditation of Iranian Higher Education - Based on Iranian and World Experiences (Persian). Under the direction of Dr. Abbas Bazargan. Doctoral Degree in Higher Education - Shahid Beheshti University. (2006).
- [8] Chahine S.A. Quality assurance for higher education in lebanon. Internet. 2008. <http://www.higher-edu.gov.lb/projects/Tempus/QAHEL/guide%20II-%20QAHEL.pdf>.
- [9] Ministry of Education. Science and Culture Iceland .Higher Education External Review : Guidelines for self-evaluation. 2005.
- [10] Natalya v, etal. SELF-ASSESSMENT AS A TOOL FOR ACHIEVING EXCELLENCE IN HIGHER EDUCATION. Conference. Quality Management and Organizational Development Attaining Sustainability From Organizational Excellence to Sustainable Excellence; 20-22 August; 2008 in Helsingborg; Sweden 156 way.
- [11] Baker, R.L. (2002); Evaluation Quality and Effectiveness: Regional Accreditation Principles and practices, Journal of Academic Librarian ship; Volum (28): 3-7.
- [12] Mohammadi, Reza et al. .[Quality Assessment in Higher Education (Persian)]. Tehran: National Organization of Educational Testing Publications; 2007.

- [13] Stella A. [External Quality Assurance in Indian Higher education]; paris: International Institute for educational planning (IIEP); 2002.
- [14] El-Khawas E[De Pietro-Jurand, R. and Holm-Nielsen, L. Quality Assurance in Higher Education: Recent Progress; Challenges Ahead, Human Development Network, Education, World Bank, Washington, D.C. 1998. www.worldbank.org/education/tertiary/quality.html.
- [15] Mohammadi R. [A Practical Guide to Internal Evaluation in Iranian Higher Education System (Persian)], Tehran: National Organization of Educational Testing Publications; 2005.
- [16] National Organization of Educational Testing. Annual Report on Educational Evaluation; 1979.
- [17] National Organization of Educational Testing . External Quality Evaluation Guide; 2006
- [18] Farasatkah M . The Impact of Internal Evaluation Process on Planning to Improve the Quality of university departments: Comparative Analysis(Persian). Journal of Research and Planning For Higher Education. 2008; 49.

تأثیر گذارترین شاخص‌های نظام‌های رتبه‌بندی دانشگاه‌ها بر رتبه دانشگاه‌های ایران

وحید احسانی^{۱*}^۱دانش‌آموخته دوره دکتری توسعه کشاورزی، پژوهشگر همکار در دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

تاریخ دریافت ۹۷/۸/۵

تاریخ پذیرش ۹۷/۱۲/۱

چکیده

هدف پژوهش حاضر شناخت فضای مشترک حاکم بر نظام‌های رتبه‌بندی دانشگاه‌ها و ارائه تصویری قابل قبول از شاخص‌های به کاررفته در آن‌هاست. شاخص‌های به کار گرفته شده در نظام‌های رتبه‌بندی دانشگاه‌ها و وزن شاخص‌ها با مراجعه به تارنمای رسمی آن‌ها استخراج و وزن نسبی نظام‌های رتبه‌بندی مختلف نیز از طریق نظرسنجی از صاحب‌نظران به دست آمد. اهمیت هر شاخص از حاصل ضرب وزن شاخص در وزن نظام رتبه‌بندی مربوطه محاسبه شد. شاخص‌ها به کمک کلید واژه‌هایی دسته‌بندی شدند. میزان تعیین‌کنندگی شاخص‌های هر دسته بر اساس سهم اهمیت شاخص‌های آن دسته از جمع کل اهمیت تمامی شاخص‌ها برآورد شد. بیشترین تعیین‌کنندگی شاخص‌ها مربوط به شاخص‌های ناظر بر پژوهش و در میان آن‌ها نیز به شاخص‌های گروه «برون‌داد-استناد» مربوط می‌شود. همچنین، تأثیرگذاری شاخص‌های ناظر بر کیفیت استنادی برون‌دادها بیش از سه برابر شاخص‌های ناظر بر کمیت برون‌دادها است. استفاده آگاهانه، هدفمند و هوشمندانه از نظام‌های رتبه‌بندی دانشگاه‌ها می‌تواند برای ذینفعان مختلف آموزش عالی (سیاست‌گذاران، دانشگاه‌ها و دانشجویان) فوایدی به همراه داشته باشد. در مقابل، تلاش برای هم‌راستا کردن فعالیت‌های دانشگاهی با تأثیرگذارترین شاخص‌های مربوطه احتمالاً به غفلت بیش از پیش از رسالت‌های اصلی دانشگاه (به‌ویژه آموزش) و تشدید روند رشد کاریکاتوری و ناپایدار برون‌دادهای بی‌کیفیت منجر خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: ارزیابی آموزش عالی، سیاست‌گذاری علم و فناوری، نظام‌های رتبه‌بندی دانشگاه‌ها.

*v.ehsani.a@gmail.com